

OS

REVISTA DE DIVULGACIÓN  
DA CULTURA MARÍTIMA  
E FLUVIAL



GA

LOS

BUEU 2017  
Nº 11



## Manuel Cabodevila, de Beluso, explorador no río Bermejo, Arxentina

*Arturo Sánchez Cidrás*

O xornal *La Voz de Bueu*<sup>1</sup>, no número 7 que saíu o 27 de marzo de 1904, lembraba a un tal Manuel Cabodevila, natural de Beluso, que estivera emigrando na Arxentina e ata dábanos indicacións do que facía nos seguintes termos: Era práctico de mar, e tripulaba o vapor «El Sol», e case colonizador dunha parte bañada polo río Bermejo. Esta sucinta noticia esperoume interese polo personaxe e ao longo de máis de 20 anos esperei atopar alguén ou algún documento que puidera ampliar ese acontecemento.

Hai menos dun mes retomei a busca utilizando os medios que moitos centros educativos, bibliotecas, hemerotecas, organismos oficiais e un largo etcétera poñen a disposición de millóns de usuarios en internet. Cal sería a miña sorpresa cando atopei, na biblioteca da Universidade de Michigan, un libro publicado en 1886 e titulado «Navegación del río Bermejo

y viajes al Gran Chaco» de Guillermo Araoz<sup>2</sup>. Dende aquela primeira expedición polo río Bermejo en xuño do ano 1774<sup>3</sup>, repetiríanse ao longo dos séculos seguintes e, precisamente, o libro centrábase na que participara o noso paisano. A alegría foi grande pois ao lelo decateime de que non só falaban de “Manuel Cabo de Vila”, o cita case que unha ducia de veces, senón que facía todo un relato por menorizado<sup>4</sup>, como se dun caderno de bitácora se tratase, da viaxe polo río Bermejo do vapor «Sol Argentino» no 1871-1872. E o que me pareceu máis relevante, foi saber que o seu autor escribía de primeira man os feitos xa que formaba parte da tripulación nesa viaxe co cargo de funcionario estatal.

Vou facer unha especie de recensión do libro adubada con elementos propios poñendo o punto de mira no bueuense e na epopea realizada por el e os seus compañeiros.



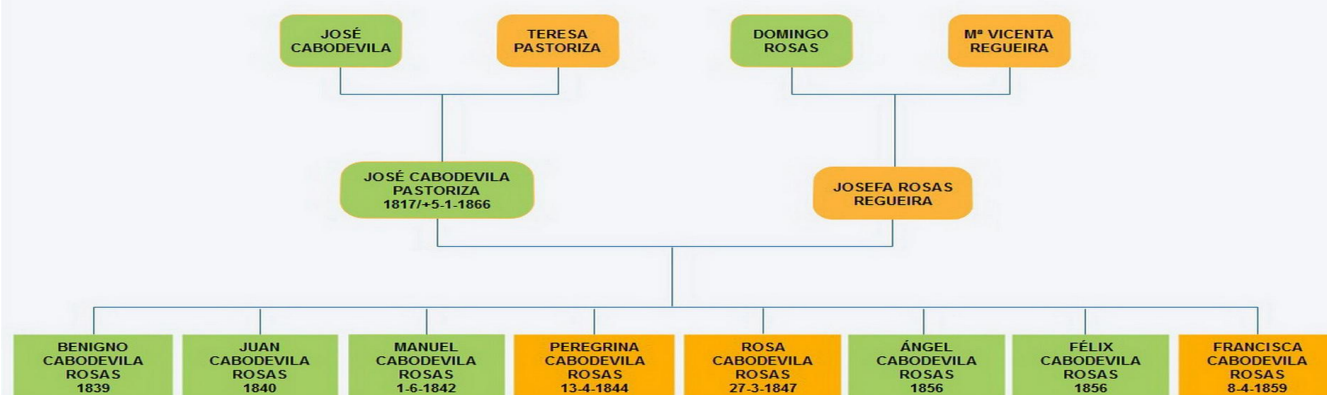
<sup>1</sup> Semanario administrado por Francisco Pardo e dirixido por Ramón Galup Maneiro. Publicouse dende o 14 de febreiro de 1904 ata o 26 de maio de 1906 (120 números). A única colección completa e encadernada que existía nos fondos do Concello está desaparecida.

<sup>2</sup> Publicado en Bos Aires en 'Imprenta Europea y talleres de grabados en madera'. Pode lerse en <https://goo.gl/vk7C81>.

<sup>3</sup> Os españois xa pasaran en expedición polo Chaco en 1537 baixo o mando de Juan de Ayolas que seguindo sempre cara o noroeste atravesou Sierra de los Cambas e pasou a Perú.

<sup>4</sup> Día a día e case que hora a hora. Iso levoume a seguir buscando un primeiro libro citado e publicado por Guillermo Araoz sobre o mesmo tema. E atopeino na Biblioteca Dixital EECID (Axencia Española de Cooperación Internacional para o Desenvolvemento) baixo o título «Río Bermejo. Itinerario de viaje del vapor Sol Argentino». Bos Aires, 1872. Imprenta de 'La Unión'. Ao mesmo tempo aparece un libro compendio xeográfico, topográfico e hidrolóxico deste río, titulado: «Sobre la colonización del Bermejo y colonización del Chaco» de Emilio Castro Boedo. Bos Aires, 1873. Imprenta, Litografía y Fundición da Sociedade Anónima.

## Manuel Cabodevila



Para a colonización das rexións que dende Bos Aires van cara o nordeste do país e que no seu conxunto coñécense coma Rexión do Norte Grande Arxentino, o goberno empregou ao longo do s. XVIII e XIX pequenos asentamentos de poboación civil protexidos por destacamentos militares que ían creando pequenos fortes para manter controlados aos pobos nativos.

O asentamento de poboación civil era a única forma de poder controlar e explotar os recursos, que eran e son moitos, desa zona. Pero para que ese asentamento fose unha realidade tiñan que consolidarse os camiños que os comunicaban entre si e coa capital do país. E tendo en conta estas premisas e ante a carestía de recursos para tan grande empresa, o goberno foi permitindo roturacións de terreos, permisos de explotacións, etc. a industrias e a particulares. E así foron aparecendo as distintas provincias Chaco (1872), Salta, Jujuy, etc. case sempre na vertebração do río Bermejo ou noutros ríos que van a verter ou conformar este.

Moitas veces o goberno licitaba a apertura de vías de comunicación e novas rutas para estes territorios. A fórmula máis común era

permitir que os intereses empresariais (mineiros, industriais, agrícolas,...) se fixeran cargo da súa construción<sup>5</sup> ou participando con subvencións nos traballos de exploración, colonización e asentamento.

A Compañía do Río Bermejo, con subvencións do goberno arxentino, organizou unha viaxe de exploración polo río Bermejo alugando o vapor "Sol Argentino"<sup>6</sup> co capitán inglés Thomas J. Page<sup>7</sup>. Irían 14 persoas como mariñeiros e como persoal cualificado, un representante da compañía; un piloto, un axudante enxeñeiro, un práctico ou baqueán<sup>8</sup> (o natural de Beluso, Manuel Cabodevila), un maquinista, un comisario, un empregado do goberno (Guillermo Aroz) e un tal Juan Barbosa.



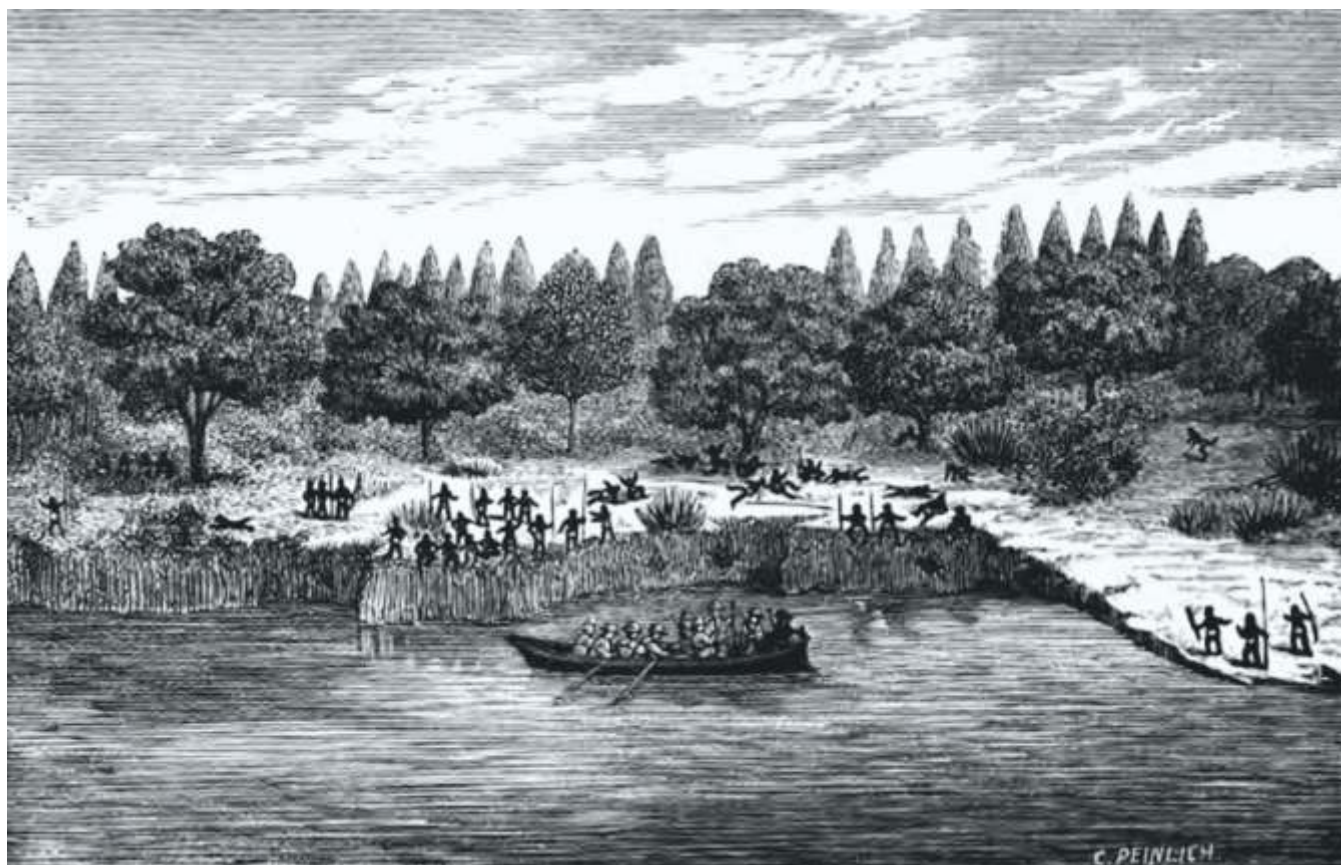
Vapor "El Sol Argentino"

<sup>5</sup> Como a línea férrea levantada en 1860 que remataba en Matará (costa do Salado).

<sup>6</sup> El 'Sol Argentino', propiedade de Juan Page, era un "vapor a hélice de 80 toneladas de porte, casco de ferro dun centímetro de espesor, máquina alta e baixa presión, de 30 cabalos nominais de forza. Medía 101 pes de quilla, 12 de manga e 5 de calado" e catro camarotes.

<sup>7</sup> Pai do propietario.

<sup>8</sup> Persoa que se encarga de guiar o rumbo das embarcacións dentro dunha zona restrinxida que coñece perfectamente Especialista en sondear o río.



Sáíron de Bos Aires o 26 de febreiro de 1871 polo río Paraná de las Palmas. O 12 de marzo entraron nas augas do río Bermejo. Polas noites o vapor tiña que fondear para evitar embarrancar. Un mes despois a auga do río diminúe pola seca estacional e a canle estreitase. Ante a imposibilidade de avanzar e o temor a un ataque dos indios presentan a alternativa de dala volta cara Bos Aires ou de retroceder unhas poucas leguas e remontar o río Teuco<sup>9</sup>. Optaron pola opción de explorar o Teuco, xa que nos recoñecementos feitos nun bote de remos polo práctico Manuel Cabodevila, acompañado dalgúns mariñeiros, comprobouse que había bastante calado polo que a navegación sería moi boa.

Pero isto durou moi pouco polas dificultades que lles xorden no río ao que hai que engadirlle a presenza de varios grupos cada un de máis de douscentos indios<sup>10</sup>, a pé e a caba-

lo con intencións belicosas. Cando tratan de escapar río abaixo son atacados con armas de fogo e frechas. Mais grazas á velocidade acadada pola máquina do vapor e polo curso das augas, cesaron os ataques dos indios que optaron por non seguilos. Por sorte logran chegar a onde o Teuco se xunta co Bermejo e alí fondean lonxe da ribeira. Deciden uns días despois volver a intentar remontar o río Bermejo. Tras unha inspección de sondeo, no lugar onde houbera que dar volta dez días antes, Manuel Cabodevila trae a boa noticia de que agora poderase pasar aínda que con dificultade. Avanzan río Bermejo arriba mesturando madeira co carbón, do que xa lles quedaba pouco.

Os indios que se atopan nas seguintes tres semanas en ningún momento se mostran agresivos, moi ao contrario: por medo, uns escapan abandonando os poboados e outros

<sup>9</sup> Que é un ramal paralelo do mesmo río Bermejo.

<sup>10</sup> Entre 2.500 e 3.000 indios.

venden mercadorías ou se achegan a pedir comida, tabaco, roupa, etc.

Durante uns días a navegación con pequenos contratemplos, é boa. En moito axuda a pericia do práctico Manuel Cabodevila. O seu compañeiro e cronista Aroaz escribeo en repetidas ocasións con gabanzas para Cabodevila. Por poñer un exemplo a anotación que fai do 27 de abril no que o barco varou nunha estacada: “Grandes traballos se practican. O pobre Manuel Cabo de Vila é o que leva todo o peso. El dirixe o buque e manda as manobras. Así é o mundo: outro se levará os loureiros aínda que ti os cortes, bo home”.



Vapor "Gobernador Leguizamon"

Nos derradeiros días de abril todo son contratemplos pois, pola estación, o río diminúe o seu caudal e as barras de area dificultan, cando non frean ao barco. Son días de moito traballo e responsabilidade para o práctico Cabodevila. Mais chega o día en que se ven imposibilitados para seguir avanzando ao que se suma que escasea a comida e as munições para cazar. Así pois, organízase unha expedición para chegar ao pobo de Esquina Grande ou ao de Rivadavia que segundo cálculos do capitán non deberían estar moi lonxe.

O primeiro de maio nove expedicionarios, con algo de víveres e munições, parten río arriba no bote onde o responsable da navegación é Cabodevila. Tras un día de traballosa marcha aparecen grupos numerosos de indios. Son atacados por estes co resultado de dous mariñeiros feridos. E así, metidos no bote, sen deixar de remar para non ser un branco fixo logran escapar dos indios pero non do ardente sol do día, o moito frío da noite, a fame e o medo a máis ataques.

O día oito de maio cando, á desesperada para saír da desa situación, deciden achegarse a terra coa intención de tentar emboscar a algúns indios para quitarlles os cabalos para comer. Estando apostados á espera que pasase algún o azar fai que con que se atopase foxe con xentes do capitán Ignacio López que estaban a traballar na construción dun novo forte na zona. Por fin chegaran a lugar seguro! Tras descansar un par de días saen con setenta homes que o capitán reuniu de todo o Departamento na procura dos seus compañeiros do vapor. Baixaron descansando de forte en forte ata que o día catorce de maio chegan ao vapor "Sol Argentino" atopando a toda a tripulación viva. Ante a imposibilidade de sacar o vapor da zona onde estaba retido pola area optouse por volver todos á colonia de Rivadavia onde o Sr. Aroaz é comisionado para ir á capital de provincia, Salta. Alí consegue que o goberno poña os medios para tapar as augas que formaban o Teuco e desviar estas polo río Bermejo, empregando como obreiros a máis de cincocentos indios<sup>11</sup>, e así facer un río máis doado de navegar ata a localidade de Esquina Grande.

Cabodevila, Aroaz e outros pasan sete meses facendo recoñecementos co bote augas arriba do Bermejo e noutros ríos da zona. O seis de febreiro do ano 1872 inicia o vapor 'Sol Argentino' a viaxe de volta a Bos Aires

<sup>11</sup> Facilitados polos franciscanos das Misiones que dirixe Frei Joaquín Remedi, localizadas entre os río Teuco e Bermejo.

onde fai entrada dezaseis días máis tarde. Así acaba un periplo dun ano cheo de aventuras e dificultades na exploración en barco polo río Bermejo que abriría unha ruta fluvial importante para dar saída aos produtos da rexión do Chaco.

A mesma Compañía do Río Bermejo seguiu a fretar barcos que subiran por esta ruta. Nese mesmo ano de 1872 Manuel Cabodevila participou no que sería unha máis das súas múltiples viaxes, como práctico experimentado e gran coñecedor dos segredos do río Bermejo. Fíxoo no vapor 'Gobernador Leguizamón' ao mando do representante da compañía, Natalio Roldán<sup>12</sup> que saíu o 5-5-1872.

Nesta viaxe salienta unha anécdota na que aparece citado Cabodevila: Estando traballando para poñer a flote o barco, logo de varar nunha zona pouco profunda, un dos seus antigos compañeiros de el "Sol Argentino", Juan Barbosa desapareceu na selva cando ía cazar aves.

Mentres dous grupos ao mando do capitán e do representante da compañía saíron na súa busca, o barco quedou ao cargo de Guillermo Araoz, o práctico Manuel Cabodevila e tres mariñeiros máis. Tiveron que facer fronte a uns douscentos indios que lles reclamaban roupas, sombreiros, tabaco,.. baixo ameaza de asaltar a embarcación. dispuxeron enganalos dicindo que lles ían dar o que pedían e postos en formación para o reparo, e sen que estes se deran conta, cargaron un canón con dobre metralla e disparáronlles. Cabodevila era o encargado de informar a todos do resultado do disparo e fíxoo exclamado: "Caeron todos! Don Guillermo! –Meu Deus. Que crimen tan espantoso!". Logo avisounos de que os indios, que se tiraran a terra asustados pola explosión, se levantaban e fuxían cara o bosque. Tres días despois apareceu, medio exhausto, Juan Barbosa.

Aínda que o acontecer de Manuel Cabodevila como pioneiro explorador está agochado no cofre das dúas publicacións de Guillermo Araoz, co tempo a súa figura desaparecera da memoria dos seus paisanos ata que foi rescatado polo citado xornal *La Voz de Bueu*, recollida a cita e publicada logo pola revista *O Candil* e no libro *Reconocer Bueu* de J. M<sup>a</sup> Estévez. Un artigo titulado "Internacionalismo Operario: a identidade de clase dos traballadores no transporte fluvial da Bacia do Prata"<sup>13</sup> de Vitor Neto de Oliveira, na que aparece unha pequena ficha que transcribo literalmente: "MANUEL CABO DE VILA (ou VILLAR) epanhol, natural de Pontevedra, residente em Assunção: fillo de José Ramón Cabo de Vila; em 1908, aos 62 anos, casado, matriculouse na Capitania, em Columbá, como Práctico do río Paraguai; manteve actualizada sua caderнета, ao menos até fevereiro de 1910- conforme observação em sua ficha funcional, sua matrícula fora 'trancada por falta de visto há mais de cinco anos', em 28/8/1922; em 15/11/1909, na reunião de fundação da sociedade 'Prácticos de Ríos del Alto Paraguay' foi escolhido para compor a comissão de elaboração dos estatutos da entidade; em 30/3/1909, participou da segunda reunião para criação da sociedade; em 25/12/1909, era Práctico do Lloyd Brasileiro, no trecho de Assunção a Corumbá; em 14/2/1910, estava como presidente da sociedade 'Prácticos de Ríos del Alto Paraguay' [...] É significativo o fato de uma das sociedades máis combativas de Assunção, a Sociedad de Prácticos del Río Paraguay, ser fundada por traballadores paraguaios matriculados na Capitania de Mato Grosso, como Ignacio Candia, Elias Espinola, José Morinigo e Manuel Cabo de Vila." Desexamos que este artigo renda homenaxe dun xeito máis directo ao noso paisano que puxo ao servizo do progreso do país que o acolleu o seu saber e experiencia de mariñeiro polas pedras e carreiros do mar do seu Beluso natal.



Carreiros de Udra

<sup>12</sup> "Levando para segundalo aos xa ben meritorios e intrépidos empregados da Compañía señores D. Juan Barbosa, D. Guillermo Araoz e Manuel Cabo de Vila. Acompañaba tamén á expedición o respectable eclesiástico Dr. Emilio Castro Boedo,..." en 'Estudios sobre la Navegación del Bermejo y Colonización del Chaco. 1872' por Emilio Castro Boedo publicado en Bos Aires en 'Imprenta, Litografía e Fundición' de tipos de la Sociedad Anónima Belgrano 126'; 1873. Pode lerse en <https://goo.gl/qH1azh>.

<sup>13</sup> De Vitor Wagner Neto de Oliveira, e publicado na brasileira Revista de Historia da Universidade Estadual de Campinas-Fortaleza. vol. 2. nº 4, 2003. Pode lerse en <https://goo.gl/QirdJY>. Tamén sae no libro "Nas águas do Prata: os traballadores da rota fluvial entre Buenos Aires e Corumbá (1910-1930)" do mesmo autor, Edit. Unicamp, 2009.